

Владимир Вучковић

Академија за националну безбедност у Београду

e-mail: matinski.1@gmail.com

Војин Ранђеловић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Србија

Депарتمان за историју

e-mail: vojinn.randjelovic@filfak.ni.ac.rs

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У СЛОЖЕНИМ ОДНОСИМА КОМУНИСТИЧКОГ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ НИШКЕ ЕПАРХИЈЕ)

Апстракт: *Рад се бави питањем Нишке епархије (Српске православне цркве) на Балкану, после Другог светског рата. Лична архива некадашњег ђакона Животе Јанковића, а потоњег проте и старешине цркве Св. Николе у Нишу, послужила је као основна грађа за догађаје у којима је прота лично учествовао, а утицали су на судбину СПЦ. Представљено је и стање Нишке епархије као дела Српске православне цркве кроз коментаре, одлуке и казивања нишког владике др Јована Илића, чији је ђакон у то време био управо Живота Јанковић. Јован Илић је био један од најутицајнијих владика СПЦ у тешким временима Другог светског рата. Рад обухвата и период после тога, од 1958. године, када се Српска православна црква налазила у озбиљним искушењима због односа са новим комунистичким властима, па до 1971. године, када је скоро све било решено и то на штету Српске православне цркве.*

Кључне речи: *Нишка епархија, Српска православна црква, ђакон Живота Јанковић, владика нишки, епископ Доситеј.*

*

Нишка епархија са својим значајним стратешким положајем ослобођена је од Турака 1878. године. Од тада, па све до почетка Другог светског рата, град Ниш као седиште Епархије називан је „Капијом Старе Србије“. Нишка епархија је имала најозбиљнији утицај на историју града и идентитет становништва. Представљала је једину српску институцију која је опстајала у тешком времену турског окупационог периода.

Простор Старе Србије није могао бити потпуно одређен у време владавине Османског царства, али та област није била спорна у географском, етнографском и историјском смислу. У турском државноправном уређењу, поклапала се са некадашњим Косовским вилајетом. Оно што је у највишем смислу карактерисало ову област је српско културно и духовно наслеђе као средиште богате Немањинске државе. Управо су манастири и цркве са тог простора представљали најчвршће чуваре српског културног, духовног и националног идентитета. Делови територије Старе Србије присвајани су од стране Бугарске егзархијеске цркве и грчких фанариотских владика, али су то биле само

последнице геополитичких интереса ових малих балканских држава у односу на окупиране територије које је држало Османско царство у Европи. Од великих сила, Русија је посебно утицала на територију Старе Србије, пошто је у њеним империјалним плановима то представљало простор намењен Великој Бугарској.

Целокупна област Старе Србије је ослобођена у Првом балканском рату 1912. године, када су српска влада и Генералштаб испунили један од два циља, а то је био продор у долину Вардара (други циљ је био излаз на Јадранско море, што је касније било спречено од стране Аустроугарске и Немачке, формирањем албанске државе). Други балкански рат такође је вођен на простору Старе Србије. Одлучном акцијом, превасходно српске војске, а касније грчке и румунске, спречен је покушај бугарске хегемоније на Балкану. Бугарска војнополитичка елита непромишљено је покушала том приликом да војничким путем оствари доминацију, али није успела. На преговорима у Букурешту након тога, једна од главних тема била је српско-бугарска граница на левој обали Вардара (Штип, Кочане, Струмица – по жељи Русије Бугарска је добила Струмицу) и грчко-бугарска граница у Тракији.¹ Том приликом одређивале су се границе Старе Србије од којих је и касније зависила њена судбина.

Црквено питање представљало је једно од доминантних питања на овом простору, не само због српске средњовековне државе, већ и због политичких и стратешких прегрупписавања након рушења османске власти у Европској Турској. Тако је Влада Краљевине Србије, између Првог и Другог балканског рата оставила егзархијске епископе на њиховим епархијама. Међутим, они нису испоштовали добијено поверење, већ су се укључили у остваривању идеје великобугарских претензија на овим просторима. Због избијања ратног сукоба између Србије и Бугарске били су уклоњени са њихових места 1913. године. Те године је управа над свим упражњеним епархијама јужно од Скопља била поверена велешко-дебарском епископу Варнави (Битољска, Охридска и део Струмичке епархије).² Са аспеката интереса Краљевине Србије, такво стање је остало до краја Првог светског рата, иако је део тог простора преживео тешку бугарску окупацију која је у Великом рату била на страни Немачке и Аустроугарске, а против Србије, Француске, Русије и Велике Британије.

Након завршетка Првог светског рата 1918. године, створена је нова држава Срба, Хрвата и Словенаца. Она је обухватала скоро све крајеве у којима су живели Срби, што је омогућило уједињење свих српских покрајинских цркава. До уједињења је дошло у Сремским Карловцима, на Конференцији на којој су присуствовали сви српски православни епископи. Конференција је завршена 26. маја 1919. године, када је одлучено да се изврши црквено уједињење.³

Овакво стање трајало је до краја Другог светског рата.

Југославија је 6. априла 1941. године била увучена у Други светски рат нападом сила Осовина. Краљевина Југославија је убрзо изгубила рат, што је оставило тешке последице на Српску православну цркву. Како није имао излаза, патријарх СПЦ, Гаврило Дожих је напустио Београд и повукао се у манастир Острог. Међутим, загребачке радио станице су разглашавале разне оптужбе против патријарха Гаврила и СПЦ, углавном како су они носиоци комунизма у Југославији, те је патријарх Гаврило убрзо био ухапшен у Острогу. Одатле је пребачен у Сарајево, а затим у Београд, у затвор Гестапоа. На крају је спроведен у Дахау код Минхена.

¹ *Историја српског народа*, књ. 6, том I, 1983, 192-196.

² Слијепчевић 1991, 449, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2.

³ Исто, 556-557.

Након пораза у кратком Априлском рату 1941. године, кренули су и прогони српских православних епископа и српског православног свештенства у целој држави, а посебно на просторима некадашње Старе Србије, где је успостављена бугарска окупација. Један од циљева ове окупације био је и преузимање српских средњовековних, немањихких манастира и поништавање идентитета народа.

Представници Српске православне цркве су покушали да успоставе какав-такав ред у цркви. Четири епископа, међу којима је био и нишки владика др Јован Илић, добили су дозволу да посете патријарха Гаврила Дожића 7. јула 1941. године у манастиру Раковици. Ту прилику су искористили како би испитали тадашње стање у коме се налазила СПЦ. Након њихове посете, сазвали су Конференцију на којој су установили да су се немачке окупаторске власти сложили да је потребно одржати јединство СПЦ.⁴

Током окупаторске власти, живот духовних лица СПЦ био је веома отежан. Сви епископи су чекали крај рата, како би могли да се врате на епархије које су морали да напусте.

Након ослобођења, Свети архијерејски синод је 31/18 октобра 1944. године издао „Упутство“ свештенству свих ослобођених крајева, којим је позивао на повратак становништва и свештенства и обнову црквених власти. Упутство није наишло на подршку нових, победничких комунистичких власти. Та власт није била наклоњена цркви и свештенству, те се због тога велики број избеглог свештенства није ни вратило на своје некадашње парохије. Поред тога, СПЦ је у то време имала још један велики проблем, а то је био недостатак материјалних средстава.⁵

*

Не само за ову тему, већ и уопште, посебно је занимљив однос комунистичке идеологије према простору Старе Србије. То ће касније умногоме утицати и на положај Српске православне цркве на тим просторима.

Почев од Првог светског рата, а и касније, под утицајем Коминтерне, негиран је српски карактер многим крајевима, називајући то, по налогу комунистичког Совјетског Савеза, српском окупацијом и завојевачком политиком српске буржоазије. У том случају, став комуниста великим делом се поклапао са бугарском пропагандом о томе да је Стара Србија окупирана од стране српске војске 1912. године. Бугари су успели да убеди становништво Вардарске Македоније у ову тезу која опстаје до данашњих дана.

Занимљиво је да се у ранијој комунистичкој историографији може наћи појам Старе Србије. У једном документу се чак и каже да су под Старом Србијом, почев од 17. века, називани предели око Косова (са Новопазарским санџаком), Метохије, Јужног Поморавља и Северног Повардарја.⁶

На такав став доста су утицали представници Српске социјалдемократске странке који су одмах после свог оснивања 1903. године донели Резолуцију о стању у Старој Србији и Македонији. Оснивање странке поклопило се са Илинденским устанком који су подигли бугарски националисти, што је сигурно имало утицаја на формирање таквих идеја у вези са јужним крајевима. Српски социјадемократи у Резолуцији недвосмислено помињу назив Старе Србије, позивајући своје чланове и симпатизере да помогну аутономију Старе Србије и Македоније, како би ове области ушле у балканску федерацију или конфедерацију.⁷

⁴ Исто, 606-608.

⁵ Слијепчевић 1991, 247-252, *Историја Српске православне цркве*, књ. 3.

⁶ Историјски архив КПЈ, том 6, Београд 1951, 299.

⁷ Радник број 3. од 3. септембра 1903. године, Збор за Македонце и Старосрбијанце, Крагујевац,

На све то надовезао се и један од најзначајнијих српских социјалдемократа, Драгиша Лапчевић који је писао: „Српска Социјална демократија је на гледиште изражено у цитираној резолуцији стала полазећи са ових разлога: 1. што је уједињење балканских народа у једну федерацију (или конфедерацију) једини услов за отклањање међусобних истребљивања на Балкану; 2. што је Унија једино јемство да сви балкански народи не буду поробљени од стране великих завојевачких сила; 3. што тек то уједињење пружа могућност за свестрани развој балканских народа; 4. што етнички састав Македоније и Старе Србије и њихов географски и економски положај неминовно захтевају да ове покрајине образују самосталну област у балканској конфедерацији (или федерацији).⁸

Димитрије Туцовић, најпознатији представник интернационалистичке струје у Србији не негира постојање Старе Србије и Македоније као централних области Балканског полуострва. Чак је сматрао и да је немогуће утврдити границу између српског и бугарског народа у овим областима. Чак и Туцовић, који није био баш благонаклон према политици српске владе и потпадао је под утицај интернационалистичких идеја Коминтерне и Совјетског Савеза, није оспоравао постојање Старе Србије и Македоније. Говорећи о постојбини Арбанаса, Туцовић каже да је то сплет горостасних планина које одвајају плодне котлине Старе Србије и Македоније од Јадранског мора.⁹

Овакви ставови су увелико промењени касније, посебно у периоду пред Други светски рат. Комунистичка партија Југославије је потпуно другачије посматрала простор Старе Србије. То се може видети већ у априлу 1936. године, на Пленуму Централног комитета Комунистичке партије Југославије (КПЈ), који је донео одлуку о стварању „Македонског народног покрета“ (МАНАПО), као легалног покрета за решавање македонског националног питања. Поред тога, партијске организације у Македонији биле су обновљене 1939. године, а наредне године је на Земаљској партијској конференцији за Македонију изабрано ново партијско руководство. На челу Покрајинског комитета КПЈ за Македонију, у периоду Другог светског рата налазио се Методи Шаторов-Шарло, који је окупацију Старе Србије од бугарских нациста у том рату сматрао ослобођењем. Поред тога, Шарло је отворено испољавао свој шовинистички став према Србима у Македонији, чак је и на Земаљској конференцији КПЈ у Загребу, октобра 1940. године, тражио протеривање свих „колониста“ из Јужне Србије.¹⁰ Такви комунистички кадрови циљано су постављани због усаглашавања политике са бугарским идејама на Југу Балкана, а све у складу са интернационалистичким програмом Коминтерне и империјалном политиком Совјетског Савеза, одакле се управљало комунистичким партијама у Европи.

Веома снажна пропаганда од стране бугарских националистичких организација, потпуно идентична комунистичкој, довела је до прилично конфузног стања у Јужној Старој Србији. Обе пропаганде, свака из својих интереса, покушавала је да код становника ове области развије свест о томе да је становништво на тој територији један посебан, македонски народ. КПЈ је имала попустљив став према овом македонском националном покрету, што се може закључити из Резолуције Пете земаљске конференције КПЈ, у којој је истакнута равноправност свих народа и националних мањина у Југославији и наглашено је право „за самоопредељење македонског и црногорског народа“.¹¹

⁸ Драгиша Лапчевић, „Рат и српска Социјална демократија“, Штампa Туцовић Београд, Београд 1925, 7-8.

⁹ Димитрије Туцовић, „Србија и Арбанија“, Култура, Београд-Загреб, Београд 1945, 19.

¹⁰ Слијепчевић 1969, 24, *Македонско црквено питање*.

¹¹ Исто, 25.

*

Током Другог светског рата и покушаја стварања федералне Македоније, представници Комунистичке партије су изнели и идеју стварања посебне, Македонске православне цркве. На такав начин, требало је употпунити идентитет нове, тек створене македонске нације. Основан је и Покрет за оснивање нове цркве, али су се одмах на почетку појавиле две струје - прва се залагала за добијање аутономног статуса у оквиру СПЦ, а друга за потпуну аутокефалност. Ово се у великој мери поклапало са ранијим ставовима бугарских националиста из ВМРО који су такође били подељени у две сличне групе - једни су били за аутономну Македонију под Османским царством која би се касније, слично Источној Румелији припојила Бугарској, док су се други залагали за самосталну бугарску државу Македонију. Сличности у политичком и револуционарном деловању су веома изражене са крајњим циљем поништавања СПЦ, што би за директну последицу имало нестајање српског културног наслеђа и идентитета.

У том смислу, под покровитељством Комунистичке партије, крајем 1944. године, створен је „Иницијативни одбор за организацију Православне цркве у Македонији“. Наредне године (1945) Одбор се обратио Светом архијерејском синоду СПЦ са циљем што брже решавања црквеног питања. Пошто Иницијативни одбор није добио одговор који је желео, његови чланови, који су такође били чланови Главног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије за Македонију, сазвали су „Македонски црквено-народни сабор“ 4. марта 1945. године у Скопљу. Сабор је усвојио Резолуцију којом су захтевали обнову Охридске архиепископије као самосталне црквене области. Она би, у случају стварања опште Југословенске православне цркве, постала њен саставни део и била равноправна са свим осталим „деловима“. Идеја комунистичких власти била је стварање једне опште, Југословенске православне цркве, како би се у потпуности избрисао и сам назив Српске православне цркве која је означена као највећи непријатељ новог комунистичког поретка. У таквој атмосфери кренуло се и са стварањем Македонске православне цркве (касније и Црногорске православне цркве). У Покрету за МПЦ превагу је однео правац који се залагао за потпуну аутокефалност. Сва црквена питања је Свети архијерејски синод СПЦ разматрао 22. септембра и 21. децембра 1945. године. На крају је Синод одговорио свештенству и православним верницима у Македонији да треба да чувају канонски поредак. Након овога, борба за самосталност МПЦ се наставила.¹²

*

Живота Јанковић је као ђакон Нишке епархије и верни пратилац владике Јована Илића био укључен у важна дешавања која су у великој мери одређивала судбину целе Српске православне цркве. У познијим годинама, већ остарели прота Живота Јанковић је оставио доста записа о том времену, али је и усменим казивањем разјашњавао тадашње време. Тако, на пример, био је присутан када је нишки владика Јован 1953. године дошао у сукоб са комунистичким властима због непризнате МПЦ и македонске нације. Владика је тврдио да би односи у држави били бољи када не би дошло до отцепљења Македонске православне цркве, из простог разлога што би Македонска црква могла сутрадан да се припоји бугарској цркви. То је представљало велику опасност за државу, јер би припајање

¹² Пузовић 1999, 155-158.

македонске цркве бугарској изазвало цепање нације.¹³¹⁴

Њакон Живота Јанковић је био у друштву владике Јована и када је у пролеће 1958. године заједно са патријархом Викентијем и владиком Хризостомом путовао у Македонију, како би учествовао у важним преговорима и покушајима да се реши питање МПЦ.¹⁵ Са патријархом је пошао и Доситеј, како би остао у Штипу и одатле управљао осталим епархијама, што је било договорено са Верском комисијом која је дала сагласност.¹⁶¹⁷

Верско-црквена ситуација у Македонији била поприлично компликована, многи свештеници нису хтели одвајање од Српске православне цркве. Тако, на пример, за Божић 1958. године, владика Јован Илић је примио честитку од проте Томе Димитровског, архијерејског заменика у Битољу. Честитка Димитровског је од великог значаја за историју СПЦ, јер представља доказ о томе да није целокупно свештенство у Македонији било за отцепљење од СПЦ. У честитки ја стајало: „Молим изволите примити моје скромне честитке о празнику Христовог рођења и нове 1958. године као израз јеванђељске љубави вере и наде моје оданости Вашем преосвештенству као посленику за добро наше свете православне цркве у Н.Р. Македонији у оквиру канонског јединства са Српском православном црквом и жеље православног свштенства и народа. Целива Свету архијерејску десницу и моли Свети Благослов Вашем Преосвештенству одано чедо прота Тома Димитровски“.¹⁸

Документи из личне архиве Њакона Животе Јанковића дају нам податке и о честиткама за Ускрс од 8. априла 1958. године, које је добио владика Јован. Те честитке су такође од велике важности за историју СПЦ, јер потврђују сведочанство о томе да је део свештенства у Македонији и даље био привржен СПЦ, као и то да комунистичка власт није успела да све представнике цркве приволи идеји стварања расколничке црквене организације.¹⁹

У честиткама стоји: „Најискреније, епископу Јовану Ускрс честитају: Нестор Поповски – архијерејски заменик Скопске митрополије, Бојко Цветковски – Њакон

¹³ Лична архива Њакона Животе Јанковића;

¹⁴ Епископ Јован (др Јордан Илић) рођен је у селу Дојкинци код Пирота (Нишавски срез) 27. децембра 1883. године. Завршио је Богословију у Београду 1902. године. Након завршетка Богословије радио је као учитељ осам година у пиротским селима Завоју, Каменици, Дојкинцима и Рсовцима. Био је рукоположен у чин Њакона 25. априла, а у чин презвитера 27. априла 1911. године, од стране нишког епископа Доментијана. Тада је и био постављен за пароха у селу Рсовци. Након тога је отишао на студије у Швајцарску 1913. године, где је завршио Старокатолички богословски факултет у Берну. Докторирао је у Берну 1921. године, након чега је постављен за референта Светог архијерејског Синода, а затим и за секретара. На том положају је остао до 5. децембра 1925. године, када је изабран за захумско-херцеговачког епископа. Протојереј Јордан Илић замонашио се у манастиру Раковица и добио име Јован. Након смрти епископа браничевског Митрофана, епископ Јован је био изабран за браничевског епископа 1931. Тамо је провео две године, током којих је спровео црквену организацију на основу новог црквеног Устава, покренуо је Браничевски весник, основао неколико црквених хорова, као и верско-добротворна старатељства. Када је за митрополита новоосноване Загребачке епархије био изабран нишки епископ Доситеј, 1933. године, епископ Јован је прешао у Ниш (*Сава, епископ шумадиски* 1996, 248-249).

¹⁵ *Владика Јован Илић – живот, дело и поуке* 2016, 129.

¹⁶ Свети Архијерејски Сабор Српске православне цркве је Доситеја (Стојковића) поставио за скопског митрополита 1959. године (Ћаировић 2018, 182). Доситеј је Србин рођен у Македонији (Лична архива Њакона Животе Јанковића).

¹⁷ Лична архива Њакона Животе Јанковића;

¹⁸ Исто.

¹⁹ Као што је био случај са честитком за Божић 1958. године од проте Томе Димитровског.

Скопске митрополије, Злетовско-струмички протојереј Михајло из Штипа, Марина - игуманија манастира Лешак код Тетова, Ефтим Поповски – архијерејски заменик из Гостивара, Тома Димитровски – архијерејски заменик у Битољу и на крају Михајло Жандарски – јереј из Битоља који каже: Посматрајући наше црквено јединство кроз призму нашег народног и духовног јединства учвршћено и у македонском народу садашњом посетом нашег народног патријарха и наших народних архијереја, честитамо предстојећи Васкрс“.²⁰

Приликом посете српског патријарха Германа Македонији од 24. марта 1959. године, у делегацији су се налазили владика Јован Илић и његов ђакон Живота Јанковић. Од стране представника Сабора СПЦ, неколико речи им је упутио владика Емилијан о томе како треба да успоставе директне везе, да оцене ситуацију у Македонији, прикупе податке и предају извештај Сабору. Највише им је скренуо пажњу на одржавање јединства цркве и архијерејске власти у крајевима где је свештенство желело отцепљење, а народ желео јединство цркве. Такође им је казао да му је један свештеник, родом из Кичева, казао како је свештенство у Македонији углавном бугарофилски настројено, те је због тога присутна мржња према српској јерархији. Међутим, за разлику од свештенства, међу народом није владало такво расположење, сем народа по варошима, као што су Скопље, Штип, Велес... Баш због тога их је владика Емилијан саветовао да обратe пажњу на оно што жели народ и да на основу тога донесу праве закључке.²¹

*

Јако важан догађај из црквене историје јесте давање аутономије МПЦ у оквиру СПЦ. За патријарха је 13. септембра 1958. године изабран патријарх Герман Ђорић, који је на дан свог устоличења, 14. септембра, у беседи изјавио да ће: „Светој Цркви српској, светосавској, служити предано и одано, верно и покорно с апостолском ревношћу и светотачком мудрошћу, чувајући њено јединство као нераздељиву ризу Христову“. Међутим, на „Црквено-народном сабору“ у Охриду, одржаном од 4. до 6. октобра исте године, проглашено је обнављање старе Охридске архиепископије, изабран је митрополит те архиепископије, донет је Устав МПЦ, изабрани су нови епископи и решено је да МПЦ буде у канонском јединству са СПЦ преко њеног патријарха.²²

На конференцији за штампу у манастиру Високи Дечани, одржаној након устоличења патријарха Германа, патријарх се осврнуо на питање МПЦ. Добио је питање у каквим су односима биле МПЦ и СПЦ, на шта је одговорио: „Прошлогодишњом одлуком Светог архијерејског сабора СПЦ, МПЦ је добила аутономију, оставши у јединству са СПЦ преко патријарха као заједничког врховног поглавара.“ У једном писму од 30. септембра 1959. године, упућеном бившем америчко-канадском епископу Дионисију, патријарх Герман је навео разлоге због којих је Свети архијерејски сабор признао аутономију МПЦ. У писму стоји да се СПЦ нашла у дилеми, да ли треба да примени строге канонске мере, или да спасу шта се спасти може, те је прихватила аутономију МПЦ. Од 31. јануара до 9. фебруара 1962. године, Доситеј је боравио у Београду. Том приликом је патријарх Герман приредио пријем у част Доситеја, којем је присуствовало још неколико виших партијских руководилаца, што је стварало утисак да ће се односи са МПЦ одвијати у добром смеру. И патријарх Герман и епископи СПЦ су веровали да је

²⁰ Лична архива ђакона Животе Јанковића

²¹ Исто.

²² Слијепчевић 1969, 59-65, *Македонско црквено питање*.

питање МПЦ тада било решено.²³

Међутим, МПЦ је добијање аутономије гледала као на даљи корак ка добијању потпуне аутокефалности и издвајању из састава СПЦ. Свети синод МПЦ је од 3. децембра 1966. године тражио од Светог архијерејског синода СПЦ да им се додели потпуна аутокефалност. Како СПЦ није хтела да испуни овај захтев, Доситеј је претио да ће МПЦ сама решити тај проблем на свом Црквено-народном сабору, тако што ће сами себи да изгласају аутокефалност. Доситеј је добио савет да своје захтеве МПЦ писмено поднесе Светом архијерејском сабору, што је и било учињено истог дана. На крају је Свети архијерејски сабор СПЦ одбио захтев о аутокефалности, што је изазвало епископе МПЦ да сазову свој „Црквено-народни сабор“ у Охриду 19. јула 1967. године, на коме су сами прогласили аутокефалност МПЦ.²⁴

Проглашавање МПЦ аутокефалном довело је до ванредног заседања сабора СПЦ септембра 1967. године. На њему је нишки владика Јован изнео своје мишљење о отцепљењу МПЦ и томе како се српска политика кајала што је МПЦ дала аутономију. Нишки владика је тада казао: „Државна политика се покајала што је дала сагласност за отцепљење МПЦ. Мислим да су Титу потурили те је одликовао Доситеја. Отцепљење МПЦ није хтео народ, већ је то амбиција Доситеја коме је стало до беле камилавке. Македонци сада шаљу своје свештенике у иностранство и тамо стварају своју цркву. Бугари сигурно неће признати осамостаљење МПЦ. Македонска црква не испуњава услове за аутокефалност. Ми морамо издржати јер бранимо истину канона. нема изгледа да дође до заједничког става јер су Македонци у пуном развоју шовинистичког пубертета. Питање МПЦ - то је мешање државе у послове цркве. Ствар треба у принципу одвојити - да ли је држава одвојена од цркве или не. Ако јесте онда нека нас оставе на миру. У случају Македонске цркве, држава се до краја мешала“.²⁵

Против проглашења аутокефалности МПЦ је био и васељенски патријарх Атинагора, што се види из његовог писма српском патријарху Герману од 21. фебруара 1968. године. У том писму васељенски патријарх подржава став српског патријарха против аутокефалности МПЦ. Поред тога, послао је писмо и Доситеју, у коме је апеловао да се Доситеј са својим јерарсима врати СПЦ и поништи одлуку о аутокефалности МПЦ. Тада је нагласио да акт јерарха у Јужној Србији не оправдава седамнаести канон Четвртог васељенског сабора.²⁶

Према подацима Животе Јанковића, сазнајемо да су се врхови у МПЦ служили и уценама. Као његов ђакон, Јанковић је знао да је владика Јован 25. априла 1968. године забележио податке важне за историју СПЦ. Владика је писао о томе како је дознао за притисак државе о дозволи за изградњу храма Св. Саве на Врачару, приликом чега би чак држава помогла његову градњу. Услов који је поставио тадашњи комунистички функционер Мика Шпиљак био је признање МПЦ од стране Српске православне цркве.²⁷ Владика Јован је критиковао овакав потез, јер је у питању била уцена, али и част целе СПЦ. Поред тога, хтео је и да свој глас да призренском владици Павлу, јер је у њега имао највише поверења.²⁸

Каснији прота Живота Јанковић је био и у блиским пријатељским односима и са жичким владиком Василијем Костићем, који је био чест гост у његовој кући у Нишу.

²³ Исто, 68-69.

²⁴ Исто, 70-75.

²⁵ Лична архива ђакона Животе Јанковића.

²⁶ Исто.

²⁷ Мика Шпиљак је обављао дужност председника Савезног извршног већа од 1967. до 1969. године.

²⁸ Лична архива ђакона Животе Јанковића;

Владика Василије је радио на прикупљању материјала за подизање оптужнице против Македонске православне цркве. После Божића 1970. године, владика Василије се враћао из Пирота и преноћио је код нишког свештеника Животе Јанковића, јер се упутио за Београд на састанак Синода. Том приликом је на кратко посетио владика Јована, када му је казао да му је било саветовано да ништа не предузима против МПЦ. Владика Василије је сакупио материјал како би саставио оптужницу ради бацања анатеме на МПЦ, што је владика Јован подржавао, али из политичких и државних разлога би се нанела штета државној политици, јер Бугари нису признавали македонску нацију, те би анатемисањем испало да и Срби не признају Македонце. Након што је владика Василије отишао, владика Јован је изјавио да: „Василије седи на две столице. Тужио би и не би тужио Македонце. Чије савете слуша? Ми имамо своје одлуке које морамо спровести. Кад сам видео да се Василије љуби са председником општине у Краљеву - све ми је било јасно - ко са ђаволом бостан сади зна се шта ће обрати. Шта му треба да се љуби са комунистима? Знам да их не воли али ја не би играо ни мајмуна па се љубио са оним кога не волим“. Све ово остало је записано или пренето усменим предањем проте Животе Јанковића.²⁹

Василије Костић је био пореклом из околине Пирота и веома је заслужан за очување СПЦ под комунистичким властима. Као бањалучки владика, Василије је срамно протеран од комуниста са своје владичанске катедре.

*

Нишки владика Јован није одустајао од својих идеја, користећи сваку прилику да их јавно изнесе. На заседању Светог архијерејског сабора 1. јуна 1970. године, владика је говорио о многим проблемима који су задесили СПЦ и који су утицали на решавање питања МПЦ. Тада је казао: „То није био наш Сабор, него државни. Ми смо само климали главама ко да су нам празне. Државни је у томе што су нам паре скресали па нисмо могли дуго заседати. Због пара смо укинули Мостарску епархију и нисмо изабрали загребачког митрополита. Због притисака нисмо решили македонско питање и многе друге ствари. Финансијски положај Синода никад није био гори. Све што смо радили на Сабору не вреди ни две паре. Комунисти хоће да створе на силу неку велику македонску, па шиптарску државу, у Војводини мађарску, само да би Србију уништили. Све је то хрватска и словеначка политика распарчавања Србије. И Македонска православна црква је у складу са тим. На сабору су спречили новцем и политиком да решимо питање македонске цркве. Нека ме Господ узме да не гледам пропаст Србије за коју су се наши преци вековима борили.“³⁰ Прота Живота Јанковић је подржавао ставове владике Јована и до краја живота био уз њега, делећи све што се дешавало везано за Нишку епархију, али и целу СПЦ.

Поводом педесете годишњице обнове Српске патријаршије, српска црква је организовала манифестацију за 12. и 13. септембар 1970. године. Како се владика Јован Илић борио за спасавање српског јединства, он је желео да присуствује тој манифестацији. У страху да не дође до бурних реакција, најближи сарадници владике Јована су га саветовали да не присуствује. Прота Живота Јанковић је био један од њих. Међутим, владика им је одговорио: "Није ми жао што ћу умрети, али ми је жао што се српство распада и што не могу да учествујем у његовом спасавању. Хоћу да кажем колегама владикама (нарочито појединим) да се треба борити и молити за славу наших славних предака који већ падају у заборав. Не могу да се помирим са стварима како сада стоје. Слава наше цркве је потамнела да се скоро више не види. Црни облаци су се надвили и нема изгледа

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

да ће се скоро разведрити. Ловћен је поцрнео од стида, а Македонци су нам нанели љагу да ће се и сами стидети због тога јер нису више верни синови наше славне цркве, већ су верне слуге комуниста".³¹

Антикомунистичко деловање владике Јована Илића није престајало све до његове смрти. Тако је владика био озбиљан противник Свештеничког удружења у тадашњој Југославији. На седницама Синода увек се изјашњавао против сваке сарадње цркве са комунистичким властима. Јован Илић је био против постојања једног оваквог удружења, те је нападао свештенике који су имали учешћа у формирању и раду Свештеничког удружења. Поред тога, он је и писмено тражио од свештеника, који су се придружили Свештеничком удружењу да се одрекну припадништва и изразе покајање. Исто тако је био и против Свилајначког одбора свештеничког удружења, који је путовао по Македонији и посетио Доситеја. Владика Јован је јануара 1971. године захтевао од Синода да предузме оштре мере против Свилајначког одбора свештеничког удружења, чији је вођа био председник удружења, свештеник Вук Белојевић. Против овога је такође био и призренски владика Павле.³²

Јован Илић се упокојио 1975. године. Оставио је дубок траг у Нишкој епархији, али и целој СПЦ. Његови ставови, размишљања и духовно-национални принципи тек ће се изучавати у историји СПЦ.

Закључак

Захваљујући сачуваним записима проте Животе Јанковића, као и његовим сећањима, данас нам је доступна шира слика о историји Нишке епархије, али и целе СПЦ у периоду када је комунистичка држава била против цркве, стављајући је у положај идеолошког непријатеља. У решавању црквених питања, прота Живота Јанковић је био уз владика Јована, посебно током покушаја решавања Македонског црквеног питања. Кроз податке које нам недвосмислено даје коришћена историјска грађа проте Животе Јанковића, видимо не само одлуке Српског архијерејског синода и одлуке донете на црквено-народним саборима, већ и све оно што се дешавало „иза сцене“, каквим су се све средствима служили поборници аутокефалне МПЦ, како су државни органи комунистичке Југославије утицали на одлуке цркве, као и ставове многих духовних лица према СПЦ и МПЦ.

Коришћена грађа нам недвосмислено указује да није целокупно становништво у Македонији подржавало отцепљење МПЦ од СПЦ. Као доказ за то у историји СПЦ служи честитка за Божић од проте Томе Димитровског, архијерејског заменика у Битољу, коју је упутио владици Јовану, 1958. године. Исто важи и за честитке, које је добио владика Јован за Ускрс исте године. У њима јасно стоји да је део црквеног света у Македонији био и даље привржен јединству СПЦ. Без обзира на њих, главни органи у МПЦ су одлучили да сами прогласе црквену аутокефалност 1967. године, чиме се сукоб између СПЦ и МПЦ наставио. Заправо се баш и у томе види да је велики број духовних лица, а поготову нишки владика Јован хтео да сачува јединство СПЦ, а самим тим и јединство у народу.

³¹ Лична архива Ђакона Животе Јанковића;

³² Исто.

Извори

Историјски архив КПЈ, том 6, Београд 1951.

Лична архива ђакона Животе Јанковића.

Радник број 3. од 3. септембра 1903. године, Збор за Македонце и Старосрбијанце, Крагујевац.

Литература

Владика Јован Илић – живот, дело и поуке (2016): прир. Жељко Перовић, Пирот. *Историја српског народа*, књ. 6, том I (1983), Београд.

Лапчевић, Драгиша (1925): *Рат и српска Социјална демократија*, Београд: Штампa Туцовић Београд.

Пузовић, Предраг (1999): *Раскол у Српској православној цркви – македонско црквено питање*, Вардарски зборник, бр. 1, Београд, 155-173.

Сава, епископ шумадијски (1996): *Српски јерарси*, Крагујевац: Епархија шумадијска.

Слијепчевић, Ђоко (1991): *Историја Српске православне цркве*, књ. 2, Београд.

Слијепчевић, Ђоко (1991): *Историја Српске православне цркве*, књ. 3, Београд.

Слијепчевић, Ђоко (1969): *Македонско црквено питање*, Минхен.

Туцовић, Димитрије (1945): *Србија и Арбанија*, Београд-Загреб, Београд: Култура.

Čairović, Ivica (2018): *The role of vicar bishop Dositej (Stojković) at the beginning of the church schism in Macedonia in 1958*, u: *Istorija 20. veka, Zbornik radova*, br. 2, Beograd, 155-186.

Vladimir Vučković
Vojin Randelović

**THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN THE COMPLEX RELATIONS
OF THE COMMUNIST POLITICAL SYSTEM AFTER THE SECOND WORLD
WAR (CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF NIŠ DIOCESE)**

This paper deals with the issue of Niš diocese (Serbian Orthodox Church) in the Balkans, after the Second World War. Personal archive of the former Deacon Života Janković, later the archpriest and elder of the church of St. Nikola in Niš, served as the base material for events in which the archpriest personally participated, and which influenced the fate of the Serbian Orthodox Church. The state of the Niš diocese as a part of the Serbian Orthodox Church was also presented through the comments, decisions and sayings of the bishop of Niš, Dr. Jovan Ilić, whose deacon at the time was Života Janković. Jovan Ilić was one of the most influential bishops of the Serbian Orthodox Church during the difficult times of the Second World War. This paper also covers the period after that, from 1958, when the Serbian Orthodox Church was in serious trials due to the relations with the new communist authorities, up until 1971 when almost everything was resolved to the detriment of the Serbian Orthodox Church.